

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.09(71)

ДИСКУРС ІНШОГО В РОМАНІ-ДИСТОПІЇ М. ЕТВУД “ІСТОРІЯ СЛУЖНИЦІ”

Ірина Тимейчук

*Національний університет “Острозька академія”,
вул. Семінарська 2, м. Острог, Рівненська область, 35800*

Проаналізовано природу та своєрідність репрезентації Іншого і визначено його характерні особливості в творі канадської письменниці М. Етвуд “Історія Служниці” (1985).

Ключові слова: Інший, ідентичність, алтерність, дистопія, постколоніальна критика, феміністична критика, постструктуралізм.

Проблему ідентичності активно досліджують як одну з провідних проблем філософії, психології, соціології та літературознавства ХХ–ХХІ ст. Сучасні дослідники розглядають її через належність до певної соціальної групи. Особу, яка суттєво відрізняється від усталених соціальних норм, можна визначити як “Іншу”.

Питання ідентичності тісно переплітається зі співвідношенням “Я” та “Інший”. Якщо у ХVІІІ ст. французький філософ, “батько антропології” Жан Жак Руссо розглядав ідентичність власного “Я” через уподібнення себе з Іншим, то у ХХ ст. в літературі відбувся розкол світу “Тотожного” та становлення світу “Алтерності”.

З такого погляду репрезентація Іншого особливо гостро актуалізується у феноменології. Зокрема, Е. Гуссерль простежив розрізнення “Я” та “Іншого” на рівні усвідомлення Іншого як Чужого. Ж. Лакан з позиції психоаналізу ввів розрізнення між “малим іншим”, яке він зіставляє з колонізованим, пригнобленим та відмінним від імперського центру, та “великим Іншим”, яким позначає радикальну Іншість – “імперський центр, імперіалістичний дискурс чи навіть саму імперію” [5, с. 155]. У постколоніальному дискурсі дихотомія “Я / Інший” репрезентована в праці Е. Саїда “Орієнталізм” як одна з важливих бінарних опозицій (“Свій / Чужий”, “Схід / Захід”, “Колонія / Імперія”).

Категорія “Іншого” за Сімоною де Бовуар **“така ж споконвічна, як і сама свідомість”** [1, с. 27]. Тому студії щодо феміністичної “Іншої”, “другої статі” (Сімона де Бовуар) у диспозиції чоловік / жінка розглядають жінку, за влучною характеристикою С. Павличко, як об’єкт, що впродовж віків залишався “вічним додатком, доповненням, фоном, однак ніколи не головною діючою особою, чи то як автор, чи як герой, чи як читач” [2, с. 612].

Увесь спектр поглядів сучасних дослідників дає підстави вважати, що концепція Іншого, як засаднича концепція постколоніальної, феміністичної критики та теорії постструктуралізму, є оптимальним вибором для розгляду різноаспектності романів-дистопій сучасної канадської письменниці М. Етвуд. Наша мета – з'ясувати природу і своєрідність репрезентації Іншого та визначити його характерні особливості у творі письменниці “Історія Служниці” (*The Handmaid's Tale*, 1985), який є об'єктом нашого дослідження.

Актуальність проблематики зумовлена тим, що поетика творів М. Етвуд, їхня тематика та проблематика є об'єктом для аналізу багатьох зарубіжних дослідників, зокрема, Дж. Вудкок, Ш. Грейс, М. Дворак, Ф. Дейві, К. Мойзан, Дж. Мосс та ін. Проте в Україні кількість учених, які розглядають творчість авторки, порівняно невелика. Вивченню її літературного доробку присвячено праці М. Воронцової, А. Злобіної, В. Івашева, Н. Овчаренко, І. Прохорової, Л. Романчук та Ю. Жаданова. Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі не просто дослідити поетику, тематику та проблематику “Історії Служниці”, а розглянути твір, послуговуючись концептом Іншості на підставі названих вище методів.

Концепція Іншості пронизує роман-дистопію М. Етвуд і є рушійною силою розгортання сюжету. Події роману відбуваються на території Сполучених Штатів. Правляча верхівка держави гине в терористичному акті, і, як наслідок, владу захоплює релігійно-військове угруповання “Сини Якова”. На зміну держави Сполучені Штати Америки вони засновують нову Іншу державу – Республіку Гілеад (Gilead).

Основи правління в республіці ґрунтуються на біблійному фундаменталізмі та патріархальному тоталітаризмі. Більшість громадян обмежена в своїх правах. Книги та одяг спалено. Дозволено лише одну релігію. Всі інші, окрім тієї, яку офіційно визнає уряд, – заборонено. Саме в релігійному аспекті полягає Іншість Гілеаду, адже М. Етвуд опирається на Біблію та обіграє біблійні тексти у дещо викривленому світлі. Авторка використовує пародіювання як засіб вираження аспекту іншості суспільства, де неканонічне прочитання біблійних текстів тягне за собою інше бачення та розуміння біблійного світу, яке відповідає функціонуванню новоствореного Іншого суспільства.

Хоча суспільство Гілеад діє за патріархальними законами, центр уваги зосереджується на жіночому, яке піддається патріархальному перевихованню. Серцевиною суспільства, зображеного М. Етвуд, є його феміноцентричний принцип та штучне домінування жінок.

Після екологічної катастрофи частина жінок Гілеаду не може народжувати дітей. З цієї причини кожна жінка в республіці має свої функції. Патріархальний уряд, спираючись на теократичні постулати республіки, вводить шкалу поділу представниць жіночої статі на класи. Він укладає сім категорій підпорядкованих “законослухняних” жінок: Дружини (Wives), Дочки (Daughters), Вдови (Widows), Тітки (Aunts), Марти (Marthas), Служниці (Handmaids) та Економ-дружини (Econowives), а також дві категорії порушниць порядку: офіційну – Нежінки (Unwomen), підпільну – повії Іезавель (Jezebels). Функції кожної категорії символізує їхній одяг, колір якого сигналізує про інакшість та відмінність кожної окремої групи стосовно іншої і від усього жіноцтва: Служниці завжди носять червоні сукні, Дружини – голубі, Тітки – коричневі, Марти – зелені, Економ-дружини – сукні в червону, голубу та зелену смужки, Нежінки – сірі.

Найвище становище серед жінок посідають Дружини. До цього прошарку належать особи, одружені з Командорами, – очільниками нової військової доктрини. Голубий колір їхніх суконь здалеку свідчить, що вони – Інші, так би мовити, "блакитної крові". Їхні сукні є своєрідною блакитною стрічкою (з англ. *blue ribbon* – орденська стрічка, нагорода; головний приз) для переможниць, які не лише посіли перше місце, а й отримали владу: "у будинку Командора провини жінок, Март чи Служниць, перебувають у юрисдикції Дружини і лише Дружини. Вона злісна і мстива, і я це знала" [4, с. 213]. Проте водночас цей колір відображає їхню холоднокрівність і байдужість до інших категорій жінок і сум через неможливість народити дитину: "Частково я заздрила Дружині Командора; проте як можна заздрити жінці, яка настільки висушена і нещасна" [4, с. 212]. Дружини – немов монархи у Великій Британії – сидять на престолі, але не правлять. Займають високу позицію в суспільстві, але як "друга стаття" не мають прав рівнятись до чоловіка: "Можливо, у такий спосіб Дружини займають себе чимось, щоб у них з'явився сенс життя. Але Дружина Командора в'яже, і я їй заздрю. Приємно мати невеличку мету, яку можна досягнути" [4, с. 27]. Дружини – маска вдаваної праведності суспільства: "Цигарки, напевно, з чорного ринку, подумала я, – це сповнило мене надією. ... Отже, ця жінка здатна на те, щоб обійти правила" [4, с. 29].

Іншими у світі як чоловіків, так і жінок є Тітки. Вони свої серед чужих та чужі серед своїх. Сильна стаття віддала їм ту єдину роботу, яку не могла виконувати сама, – перевиховувати дітородних жінок у Служниць. Коричневий колір вбрання Тіток, який в американських індіанців асоціювався з кольором самодисципліни, нагадує уніформу представників нацистської партії 20–40-х років ХХ ст. Непохитні й холоднокрівні під час "тренувань" та "навчань" Тітки як нагороду за роботу отримали привілей відносного самоврядування: право вільно пересуватись країною, писати і читати. Саме через самоврядування вони є чужими в пронизаному заборонами світі решти жінок. Їхня Іншість полягає в можливості перегортати сторінки книг, тримати звичайну кулькову ручку в руках, тобто вести спосіб життя, який максимально наближений до колишнього. Зазвичай представниці цього класу хизуються своїми правами і ведуть себе зверхньо: "Тітка Лідія нишпорить у кишені і дістає звідти згорток зім'ятого паперу. Непристойно довго розпрямляє та розглядає його. Втирає нам носи, тикає нам в обличчя – мовляв, ось вона хто, – змушує дивитись, як вона безмовно читає, вихваляючись своєю прерогативою" [4, с. 353].

Служниці – жінки, які фізично можуть народжувати дітей. Їхня суспільна функція в республіці – дарувати нащадків для Командорів. Служниці щомісяця змушені проходити ритуал запліднення доти, доки не завагітніють. У мотиві народження дітей від служниць у дистопічному суспільстві Гілеаду прочитується пряма алузія на біблійну історію про двох сестер Рахіль та Лію. Обидві були дружинами Якова і змагались між собою в тому, яка з них народить йому більше нащадків (Старий Заповіт 29:31-35; 30:1-24). Коли дружини більше не могли народжувати для свого чоловіка, кожна з них підслала до Якова свою служницю, саме служниці мали далі народжувати Якову дітей.

Одяг, у який вбрані Служниці, – червоного кольору. Серед багатьох значень, з якими асоціюється червоний колір (провиною, гріхом, пристрастю, злістю, здоров'ям, фізичною силою та молодістю [6]), у романі домінує колір крові (менструальної) як питомо жіночий символ здатності жінки до відтворення нащадків. З огляду на це Служниці стають потужною, яскравою плямою роману М. Етвуд: вони містять небезпеку,

їх бояться, зневажають, уникають, а проте саме вони є фундаментом для продовження роду Командорів, відтак і функціонування державного ладу країни Гілеад.

Марти – категорія незаможних та невливових жінок, які не можуть мати дітей. Уряд відзначив їхні навички до куховарства та ведення господарства і призначив служницями в будинки, де проживає еліта. Зелений колір суконь засвідчує, що вони мирні-інші – така собі “третя статя” [1, с. 52] (Примітка: Термін “третя статя” належить Сімоні де Бовуар. “Третя статя” – це літні жінки, яким вік, а зокрема пов’язані з ним фізичні зміни, вже не дозволяє народжувати). Назва та обов’язки цього класу є відголосом біблійної історії про те, як дві сестри Марта та Марія запросили Ісуса Христа до свого дому: “Марія сіла в ноги у Ісуса, та й слухала слова Його. А Марта великою послугою клопоталась, а спинившись сказала: “Господи ... скажи ж їй щоб мені допомогла”. Господь же промовив у відповідь їй: “Марто, Марто, – турбуєшся ти про багато чого, а потрібне одне. Марія ж обрала найкращу частку, яка не відбереться від неї” (Лука 10:38-42).

Економжінки – дружини дрібних посадовців – зобов’язані вести господарство, куховарити, народжувати дітей та задовольняти чоловіка. Їх уважають тимчасовим явищем, яке влада усуне після повної стабілізації в країні.

Категорію Нежінок об’єднує їхнє негативне маркування, яке є іншим та відмінним від решти: жінок, які НЕ можуть мати дітей; жінок, які НЕ мають чоловіка; феміністок, які НЕ визнають першість чоловіка; жінок з НЕтрадиційною орієнтацією; черниць, які НЕ визнають нової та іншої їм релігії; та політичних дисиденток, які НЕ підкорилися новому уряду. Нежінок держава списує до Колоній, місць НЕ придатних для виживання, у яких необхідно працювати з токсичними відходами: “В інших Колоніях ще гірше, там токсичні звалища та витоки радіації. Вони підраховали, що у тебе там роки три максимум, поки ніс не відпаде, а шкіра не злізе, немов рукавичка. Годувати нормально не годують. Захисного одягу не видають – так виходить дешевше. Загалом, там здебільшого ті, кого їм треба позбутись” [4, с. 324].

Клас повій як ще одна категорія інших вирізняється насамперед тим, що офіційно він не існує. Це унікальна колекція жінок, які не вписались у законні рамки суспільства. Деякі з них, за словами Командора, “справжні профі”, а щодо інших він пояснює: “Інші? Ну, у нас непогана колекція. Он та в зеленому – соціолог. Тобто була соціологом. Он та – адвокат, та – керівник чи то мережі кафе, чи ресторанів. Кажуть, з нею можна непогано побазікати, якщо звичайно хочеться побазікати. Вони всі надали перевагу залишитись тут” [4, с. 311]. Уряд країни створив клас повій та обмежив їхнє існування стінами клубу під назвою “В Іезавель”. М. Етвуд знову вдається до біблійної алюзії, щоб акцентувати на аморальності праведного суспільства Гілеад. Мета клубу – підпільно розважати представників закордонних делегацій та приносити щось нове й інше в одноманітне життя очільників держави:

– А я думала, що це суворо заборонено.

– Офіційно – це заборонено, – каже Командор. – Але, врешті-решт, всі ми люди.

Я чекаю розвитку теми, але Командор її не розвиває, тому я запитую:

– Тобто?

– Тобто Природу не обманеш, – пояснює він. – Природа чоловіків потребує різноманітності. Це логічно, це елемент стратегії відтворення. Так задумано Природою. – Я не промовляю ні слова, і він продовжує: – Жінки це відчувають інтуїтивно. Перш за

все, навіть жінка накупувала стільки різного одягу? Щоб обманути чоловіка, ніби вона – це декілька різних жінок. Кожного дня нова” [4, с. 309–310].

Головна героїня роману “Історія Служниці” Оффред є представницею групи “малих інших” – людей, колонізованих та пригноблених у власній країні. Історія Оффред – це історія пересічної жінки, яка до державного перевороту вийшла заміж за розлученого чоловіка. Оскільки нова влада засуджує розлучення, то шлюб героїні визнають неправомірним, “незаконно народжену” доньку віддають одній з Дружин Командорів, а саму Оффред оголошують розпусницею. Сімона де Бовуар пише, що “ніхто не може присилувати жінку народжувати дітей: єдине, що можуть зробити, поставити жінку в такі умови, за яких материнство буде для неї єдиним виходом” [1, с. 71]. М. Етвуд змальовує материнство як єдиний вихід для головної героїні, призначеної бути матір’ю в державі, де панує думка, що “жодна жінка при здоровому глузді не стане відвертати народження, раз їй поталанило зачати” [4, с. 54].

З погляду феміністичної критики, Іншість та першість жінки над чоловіком криється у її можливості народити дитину. М. Етвуд змальовує, як чоловіча вторинність та ущемлення в цій можливості і, основне, страх перед непорушним символом жінки як Матері спонукає “сильну стат” Гілеаду знівельовати першість та вищість жінки, звівши її функцію до винятково біологічно-репродуктивної.

На перший погляд, у республіці Гілеад Інша, чи то Оффред, чи Служниця, чи Дружина повинна бути втіленням символу материнства. Проте чи справді М. Етвуд у романі описує суспільство, у якому вважають, що життєве покликання жінки – це покликання бути матір’ю та насолодитись материнством? Здається, іронії М. Етвуд немає меж. Адже в той час, як Служниці змушені відмовитись від своїх дітей після закінчення періоду годування грудним молоком, на Дружин падає відповідальність виховувати дітей, які є постійним нагадуванням про неможливість народити самостійно та про узаконену зраду чоловіка. Отож, те, що дає змогу почуватися жінці значимою, вищою, у суспільному та сімейному житті у романі знівельовано. На нашу думку, підсумувати ідею М. Етвуд та принцип змалюваного нею патріархального суспільства Гілеад можна цитатою з “Другої статі” Сімони де Бовуар: “Жінка страхала передусім як Мати; отже, її слід перетворити й підкорити саме у материнській сутності” [1, с. 184].

М. Етвуд описує повне показове витіснення жінки в природу, у її біологічну функцію, послуговуючись принципом, за яким чоловіки вважають, що “жіноче тіло обтяжене фізіологічними особливостями, котрі обмежують, притлумлюють її судження” [1, с. 26]. Жіноче тіло, як одну з центральних проблем феміністичної критики, авторка розглядає як механізм поневолення жінки. Саме жіноче тіло у романі свідчить про вторинне місце жінки в культурі республіки: “Не буває стерильних чоловіків – принаймні, офіційно. Бувають лише безплідні жінки та жінки, які можуть народити дитину, такий закон” [4, с. 87]. За задумом письменниці, у республіці Гілеад тіло, яке не є об’єктом бажання та сексуальність якого заперечується, повинно виконувати лише репродуктивну функцію.

Проте, незважаючи на постійну актуалізацію проблеми дітонародження, у суспільстві Гілеаду жінка є насправді удаваним символом материнства. Ми дотримуємося думки, що для чоловіків у романі основними є аж ніяк не функції жінки, пов’язані з дітонародженням, а інші, про які колись влучно висловився Мішель Каруж для жур-

налу “Південні зшитки”: “Хоча багато чоловіків ладні забути міф про Жінку, вони все одно хочуть, щоб існувала когорта кухарок, матерів, дівчат для розваг, синіх панчіх, котрі виконували б розважальну або практично корисну функції” [1, с. 38] і, як далі пояснює його слова Сімона де Бовуар: “Інакше кажучи, жінка, як на його думку, не може існувати сама по собі: автор розглядає життєве покликання жінки тільки серед чоловіків” [1, с. 38] та додає від себе: “жінка для чоловіка – сексуальний партнер, відтворювач життя, предмет еротичної насолоди” [1, с. 71].

Життя серед чоловіків у повній від них залежності – основний лейтмотив “Історії Служниці”. Яскравий доказ – відсутність імені головної героїні, яку читач знає лише під “ім’ям”, яке їй дала держава, – Оффред. Лексема “оффред” визначає функцію, яку виконує героїня в суспільстві, та належність до свого господаря – Командора, якого звали Фред (з англ. *of Fred* – та, яка належить Фреду).

У книзі М. Етвуд можна простежити три типи жінки з позиції залежності її від чоловіка та системи: повне підпорядкування державі та її законам – жінка “задоволенна” своїм статусом і роллю (Марти, які постійно мають роботу, частина Дружин та, звичайно, Тітки); часткове підкорення – жінка не задоволена своїм становищем, але нею керує страх (Служниці, Нежінки, Ізавелі); повне нехтування державним устроєм – жінки, які не підкорились і вважають, що ліпше вмерти, ніж коритись правилам і виконувати те, що їм кажуть. До третього типу належить університетська подруга головної героїні, одна з колишніх Служниць – Мойра. Вона неодноразово повставала проти Тіток, за що її жорстоко карали, та кілька разів намагалася втекти. Покинути країну їй так і не вдається, проте вона змінила категорію Служниці на статус Повії. У кінці роману Оффред теж позбавляється свого страху і повстає проти системи, проте відкрита кінцівка твору не дає читачеві остаточного підтвердження її свободи.

У романі “Історія Служниці” на феміністично-постколоніальне запитання Г. Ч. Співак: “Чи може підпорядковане (жінка) промовляти” [3, с. 542] без жахливих наслідків у “чоловічо-імперській ідеологічній формації” [3, с. 541] Гілеаду? – М. Етвуд однозначно відповідає: “Ні”. М. Етвуд не називає справжнього імені та прізвища не тільки головної героїні, а й інших жінок. Це створює враження того, що будь-хто міг опинитись на місці інших, на місці пригноблених, що актуалізує роман авторки.

За основу роману-дистопії М. Етвуд узято влучно сформульований Сімоною де Бовуар принцип, який канадська письменниця зводить до повного абсолюту: “Людська свідомість завжди передбачає наявність Іншого; людина сприймає світ крізь призму дуалізму, причому цей дуалізм спершу не має статевого характеру” [1, с. 79]. Гра письменниці навколо аспекту іншування: інше суспільство, інше прочитання біблійних текстів, жінка як інша від чоловіка, жінка як інша від іншої жінки, – загалом допомогла М. Етвуд створити зразковий для дистопійної літератури Інший світ республіки Гілеад у романі “Історія Служниці”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бовуар де С.* Друга стать : в 2 т. Т. 1 / Бовуар де С. – К. : Основи, 1994. – 390 с.
2. *Павличко С.* Теорія літератури / С. Павличко. – К. : Основи, 2009. – 679 с.
3. *Співак Чакраворті Г.* Чи може підпорядковане промовляти? Антологія світової

літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької / Чакраворті Г. Співак . – Львів: Літопис, 1996. – С. 540–543.

4. *Этвуд М.* Рассказ Служанки / М. Этвуд. – М. : Эксмо, 2006. – 414 с.
5. *Ashcroft B.* Post colonial studies: key concepts. 2nd edn / B. Ashcroft, G. Griffith, H. Tiffin. – Routledge: Taylor & Francis Group, 2007. – 292 p.
6. *Тресиддер Дж.* Красный цвет // Словарь символов – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/263.php

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2012

Прийнята до друку 10.03.2012

DISCOURSE OF THE OTHER IN MARGARET ATWOOD'S DYSTOPIAN NOVEL “THE HANDMAID’S TALE”

Iryna Tymchuk

*Ostroh Academy National University,
2, Seminarska Street, Rivne Region, Ostroh, 35800*

This article deals with nature, peculiarities of representation, and main features of the Other in the novel of the Canadian writer Margaret Atwood *The Handmaid's Tale* (1985).

Key words: Other, identity, alterity, dystopia, postcolonial critique, feministic critique, poststructuralism.

ДИСКУРС ДРУГОГО В РОМАНЕ-ДИСТОПИИ М. ЭТВУД “РАССКАЗ СЛУЖАНКИ”

Ирина Тимейчук

*Национальный университет “Острожская Академия”,
ул. Семинарская, 2, г. Острог, Ровенская область, 35800*

Проанализировано темы природы и своеобразности репрезентации Другого и определено его характерные особенности в произведении канадской писательницы М. Этвуд “Рассказ Служанки” (1985).

Ключевые слова: Другой, идентичность, алтерность, дистопия, постколониальная критика, феминистическая критика, постструктурализм.